

Т. М. Мармыш

*(Мінск, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў)*

МЕМАРАТЫЎНАЯ І ІДЭНТЫФІКАЦЫЙНАЯ ФУНКЦЫІ НЕМАТЭРЫЯЛЬнай КУЛЬТУРнай СПАДЧЫНЫ Ў ГЛАКАЛІЗАЦЫЙнай ПРАСТОРА КУЛЬТУРЫ ХХІ СТАГОДДЗЯ

Пачатак ХХІ стагоддзя азначаны кампліментарнымі працэсамі глабалізацыі лакальнага і лакалізацыі глабальнага, якія рэалізуюцца ў рэальнай і віртуальнай плоскасцях быцця чалавека і света культуры, і з'яўляючыся прычынай выкрысталізацыі адпаведных ідэнтэчнасцей. Сучасныя ідэнтэфікацыйныя працэсы адбываюцца адначасова з арыентацыяй на глабальнае і на лакальнае.

Ажыццяўленне пошуку ўласнага месца ў культурнай прасторы магчымае шляхам звароту да лакальнай ідэнтычнасці, каторая ўвасабляе атрыбутыўныя для сучаснага свету якасці, адзначаныя ва «Усеагульнай дэкларацыі ЮНЕСКА аб культурнай разнастайнасці» (культурны плюралізм, множнасць асаблівасцей, уласцівых групам і лакальным супольнасцям, што складаюць чалавецтва) [1]. Да такіх асаблівасцей адносяцца і створаныя гэтымі супольнасцямі розныя культурныя формы, у тым ліку і нематэрыяльныя.

Згодна з Канвенцыяй аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны (2003) пад «нематэрыяльнай культурнай спадчынай» трэба разумець тую неасязальную спадчыну, якая перадаецца ад пакалення да пакалення, прызнаецца супольнасцю або асобнымі людзьмі ў якасці іх спадчыны, пастаянна ўзнаўляецца (г. зн. жыве).

Нематэрыяльная культурная спадчына (НКС) – атрыбутыўная частка кожнай культуры, бо прадстаўляе сабой рознага кшталту духоўныя практыкі: не толькі традыцыйныя з’явы вясковай культуры, узніклыя стагоддзі назад, а і сучасныя формы, якія існуюць напратыгу двух-трох пакаленняў, аматарскія і прафесійныя формы мастацтва (напрыклад, «Фадэ» – прафесійнае спеўнае выканальніцкае мастацтва Паругаліі або «Тэатр Кабукі» – традыцыйная японская форма тэатра, трансфармаваная ў жанр сучаснага тэатральнага мастацтва).

У кантэксце дадзеных разваг патрабуюць удакладнення паняцці «традыцыя» і «аўтэнтычнасць». Згодна з І. Гердэрам сутнасць культуры, гэтаксама, як і генезісу чалавека, праяўляецца праз генетычны і арганічны працэсы: «... працэс генетычны – дзякуючы перадачы, традыцыі, працэс арганічны – дзякуючы засваенню і прымяненню перададзенага» [2, с. 230]. Традыцыя ў ракурсе НКС дэшыфруецца як форма хранальнай перадачы культурнага вопыту і замацавання пераемнасці нематэрыяльных культурных форм, прадуцыраваных супольнасцямі, і складае кантынуалітэт іх развіцця. Характэрныя рысы традыцыйнай культуры найбольш выразна праяўляюцца ў этнаграфічным матэрыяле, таму паняцце «традыцыйная культура» найчасцей мае этнаграфічна-этналагічны асацыяцыі [3], але іх наяўнасць у дачыненні да НКС толькі часткова апраўдвае сябе.

Крытэрыі аўтэнтычнасці адпавядае азначэнню сапраўднасці ў дачыненні да першакрыніцы і можа прымяняцца ў выпадку перарывання бытавання элемента НКС. Аднак, поўная адпаведнасць першакрыніцы падаецца вельмі сумнеўнай, бо НКС – жывая структура, здольная адаптавацца да зменлівага сацыякультурнага асяроддзя, з чаго можна зрабіць выснову: дзеянне прынцыпу «прэзюмпцыі аўтэнтычнасці» пры выяўленні, ідэнтыфікацыі

і захаванні спадчыны не будзе настолькі вызначальным для элементаў нематэрыяльнай спадчыны як для аб'ектаў матэрыяльнай спадчыны. Усе элементы нематэрыяльнай спадчыны незалежна ад перыяду іх узнікнення вартыя ўвагі з боку навукоўцаў і практыкаў.

Нематэрыяльную культурную спадчыну вылучае гуманістычнае вымярэнне і экалагічны модус мыслення яе носьбітаў.

Гуманістычны змест акумуляецца ў абагульненым пасыле НКСа абнеабходнасці пераадолення часам негатыўнага ўспрымання культурных адрозненняў, унікальных адметнасцей этнічных культур, каб паспрабаваць знайсці агульнае ў іх, неабходнасці пашырэння ведаў аб культурнай разнастайнасці і адыходзе ад аднаполоснай сістэмы аксіялагічных устаноў. Гуманістычны патэнцыял НКСа раскрываецца і праз гуманістычныя інтэнцыі культуры наогул: культура на аксіялагічным узроўні стварае Чалавека. Акрамя таго, сярод каштоўнасцей, заключаных у НКСа, маюць месца і гуманістычныя каштоўнасці, што палягаюць у плоскасці маралі – дабрыня, справядлівасць, годнасць чалавека, цярдзінасць і цярдзенне, непрыманне гвалту, гарманічнасць і інш. Названае філосафам У. Конанам зыходным прынцыпам фальклорнай маралі сцвярджае жыцця, бясконцае любоў да быцця і адмаўленне ўсяго таго, што супярэчыць жыццю або яго руйнуе [4, с. 289] дапаўняе сутнасць гуманізму НКСа, часткай якога выступае фальклор.

Экалагічны модус мыслення носьбітаў спадчыны выражае адвечны закон жыцця – гармонію чалавека і прыроды – і праяўляецца ў казвалючым су-быцці чалавека, творцы культуры, і прыроды. Гармонія падтрымліваецца сістэмай экалагічнай этыкі, прадугледжваючай выпрацоўку спосабаў рэгуляцыі ўзаемадзеяння грамадства і ландшафту (прыроды), дзе носьбіт НКСа рэпрэзентуецца кантактным звязом сацыякультурнага і натуральнапрыроднага пачаткаў.

Прыродны кампанент экалагічнасці заключаецца ў перайманні законаў біялагічнай экалогіі. Так, паходжанне многіх элементаў нематэрыяльнай культуры абумоўлена прыродным асяроддзем, у звязцы з ім элементы арганічна развіваюцца, не парушаючы лакальную экасістэму і ландшафт. Прыклады таму – абрадавая традыцыя калядавання ў в. Семежава Капыльскага раёна Мінскай вобласці і рамесная ганчарная традыцыя в. Гарадная Столінскага раёна Брэсцкай вобласці. Па адной з версій узнікненне семежаўскага абраду «Калядныя цары» было забяспечана прысутнасцю элементаў мясцовай вясковай архітэктуры – «пагоннымі» дварамі: усе будынкі сядзібы размяшчаліся ў адну лінію і злучаліся вялікімі сенцамі, што дазваляла разгортвацца каляднай дзеі пры ўдзеле вялікай колькасці людзей. Балотны ландшафт Палесся

істотна паўплываў на апрацоўку зямлі яго жыхарамі і стаў стымулам развіцця рамеснай вытворчасці – з XV ст. у вёсцы Гарадная стала фарміравацца ганчарная традыцыя. Багатыя радовішчы гліны і бедная, малапрыдатная для земляробства глеба спрыялі развіццю ганчарнага промыслу. Ганчарства на працягу стагоддзяў было асноўным заняткам мясцовага насельніцтва. Сёння «Калядныя цары» і традыцыя гарадзянскай ганчарнай вытворчасці маюць статус гісторыка-культурнай каштоўнасці Рэспублікі Беларусь.

Культурная экалагічнасць нематэрыяльнай спадчыны тоесная жыццю ў рэчышчы маральна-этычных норм і каштоўнасцей – павазе да старэйшых, пашане продкаў, аўтарытэтнасці традыцыйнага ладу жыцця і ўкладу, працавітасці, маральнасці, што праз трансмісію спадчыны перадаюцца ад генерацыі да генерацыі.

На фоне трансфармацыі грамадскіх практык звароту да мінулага ў апошнім дваццацігоддзі культурная спадчына стала рэсурсам ідэнтыфікацыі на нацыянальным і лакальных узроўнях. У падмурку трансфармацыі знаходзіцца катэгорыя «калектыўная памяць» М. Хальбвакса [5, с. 29], і развіваючыя яе канцэпты «месцы памяці» П. Нара [6, с. 26], «культурная памяць» і «камунікатыўная памяць» Я. Асмана [7, с. 52]. І для канцэпцыі калектыўнай памяці, і для катэгорыі «месцаў памяці» і «культурнай памяці» базавым з’яўляецца меркаванне аб сувязі памяці і ідэнтычнасці, выказанае Х. Уль [8, р. 8] і А. Мегілам [9, с. 133]. На наш погляд, дадзеную сувязь можна адлюстраваць у наступнай цыклічнай паслядоўнасці: ідэнтычнасць – культурная спадчына – калектыўная культурна-гістарычная памяць – ідэнтычнасць...

У аспекце канструавання ідэнтычнасці памяць мае дакладна акрэслены полюс. Пазітыўны і негатыўны полюсы выконваюць функцыю каталізатараў унутраных працэсаў, што вядуць да атрымання магчымасці валодання памяццю, а значыць, і культурнай спадчынай. Памяць канкрэтызуе належнае групе і стварае дадатна афарбаваны самавобраз «мы», выкрышталізоўвае абрысы вобраза «яны».

Далікатная прырода нематэрыяльнай культурнай спадчыны патрабуе перадачы «face-to-face». Персанальная кантактная перадача адбываецца найперш пры дапамозе «камунікатыўнай памяці» – памяці, якая ахоплівае абмежаваны часавы прамежак, прыкладна каля 80-ці год. Асабліва моцна сябе праяўляе камунікатыўная памяць у герметычных лакальных культурах з непасрэднай камунікацыяй. Для элементаў спадчыны, што перадаюцца вусным шляхам, фіксацыя ў камунікатыўнай памяці прадстаўляе станаўленне трансляцыі, але з той агаворкай, што элементы павінны перайсці з камунікатыўнай памяці ў культур-

ную, бо камунікатыўная памяць знікае разам са сваімі носьбітамі. «Культурная памяць» адначасова аб'ядноўвае розныя сінхронныя і дыяхронныя зрэзы розных прасторава-часавых кавалкаў і можа захоўваць у сабе тыя элементы вуснай народнай творчасці, што ўжо даўно перайшлі са сферы канстантнага бытавання і камунікатыўнай памяці, спрыяючы іх устойлівай перадачы ад пакалення да пакалення.

Канструяванне ідэнтычнасці праз зварот да культурнай спадчыны як арыенціра грамадскіх супольнасцей у кожным выпадку адбываецца з пункту гледжання часовага і прасторавага сапраўднага «цяпер» для супольнасцей. Ідэнтычнасць і культурная памяць задаюцца некаторымі рамкамі з пазіцыі штодзённасці (дня фарміравання рамак). Супольнасці памяці становяцца кропкамі канструявання асабовай ідэнтычнасці і ўключанасці ў лакальную гісторыю супольнасці.

Часам па-за рамкай могуць заставацца суб'ектыўна выбраныя ідэалагічна непрывабныя і неактуальныя элементы спадчыны, сегменты культурнай памяці. Напрыклад, новыя лозунгі і ідэалы пабудовы «светлай будучыні» ў савецкай дзяржаве выцеснілі і паставілі ў сітуацыю забароны маштабны пласт традыцыйнай народнай культуры. Менавіта такім чынам часта фарміруецца афіцыйная культурная памяць і спадчына сур'ёзна ідэалагічна накружаецца. Згодна з меркаваннем А. Васільева, пастаянная рэарганізацыя мінулага і культурнай памяці ёсць норма, што фундаецца на ідэі непазбежнага адаптавання новых з'яў супольнасцямі, перыядычнага ажыццяўлення пераінтэрпрэтацыі мінулага з мэтай уключэння новага ў тканіну гістарычнай традыцыі [10, с. 60].

У розных супольнасцях існуе (для кожнай – свой) дастаткова канстантны канон мемарыяльных арыенціраў. Кананічны каркас «нанізваемца» неабходнымі элементамі (аб'ектамі) памяці зсэнсамі, што нясуць у сабе адказ на выклікі часу. Адсюль вынікае – ідэнтычнасць асобы або супольнасці іграе важную ролю ў працэсе канструявання нематэрыяльнай і матэрыяльнай спадчыны.

У памяці застаецца тое, што можа актуалізавацца «тут-і-цяпер» (у сучасным грамадстве). Напрыклад, некаторы абрад – элемент нематэрыяльнай культурнай спадчыны – адзін са складнікоў культурнай памяці, што мае сакральную функцыю спрыяння ўрадлівасці, будзе практыкавацца ў тых генерацыях некаторай супольнасці, дзе яго функцыя патрэбная. У выпадку, калі абрадавая традыцыя прыпыняецца, адбываецца сыход элемента з жывога бытавання і пераход ў стадыю захавання ў памяці носьбітаў або існавання ў фіксаваных формах. З цягам часу па прычыне неактуалізацыі ўзмацняецца пагроза выпадзення эле-

мента са структуры культурнай памяці. Названую пагрозу могуць інспіраваць наступныя небяспекі жыццядзейнасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны:

- змена светапоглядных асноў і матывацый: на першы план выходзіць не традыцыйная калектыўная, а індывідуальная матывацыя носьбітаў спадчыны;
- змена функцый НКС або іх пераакцэнтаванне: знікненне ў вялікай колькасці выпадкаў сакральнай функцыі і выхад на першы план рэкрэатыўна-забаўляльнай;
- знікненне самаарганізацыі і самарэгуляцыі праз навязванне і знешнія ўмяшальніцтвы;
- пагаршэнне дэмаграфічнай сітуацыі супольнасці і страта механізма перадачы, сацыяльная непаспяховасць носьбітаў і інш.

Нематэрыяльная спадчына з'яўляецца ідэнтыфікатарам нацыянальнай беларускай культуры, якая ўключае культуры тытульнага этнаса нацыі і нацыянальных меншасцей, што пражываюць на тэрыторыі краіны, а таксама для ўласна беларускай культуры, уласцівай толькі беларускаму этнасу. Разам з тым нематэрыяльная спадчына канкрэтнай сацыякультурнай супольнасці, выражаючы яе гісторыка-культурныя здабыткі, уяўляе сабой агульначалавечую каштоўнасць, скарб сусветнай культуры, у пацвярджэнне чаго можна прывесці наяўнасць спісаў ЮНЕСКА – Рэпрэзентатыўнага спіса нематэрыяльнай культурнай спадчыны і Спіса нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якой патрабуецца тэрміновая ахова.

Элементы нематэрыяльнай культуры агульнанацыянальныя па сваім значэнні, але па паходжанні і геаграфіі бытавання заўсёды вузкалакальныя, належаць лакальнай супольнасці і існуюць у лакальнай культуры ў межах пражывання некаторай сацыякультурнай супольнасці (дзяржаўна-тэрытарыяльнай адзінкі) і мясцовым ландшафце.

У «адзінках» НКС фіксуецца прыналежнасць асобы-носьбіта спадчыны да локуса быцця і імкненне да тэрытарыяльнай ідэнтыфікацыі з ландшафтам укаранення элемента спадчыны. Нематэрыяльная культурная спадчына выступае локусам акумуляцыі назапашаных пакаленнямі каштоўнасцей, транслюе ў знешняе асяроддзе каштоўнасці і сэнсы, адлюстроўвае, ў тым ліку, і каштоўнасць лакалізацыі асобы.

Элементы нематэрыяльнай культуры тыповыя для ідэнтытэту супольнасці, у якой яны бытуюць; унікальныя ў сацыяльным, эстэтычным, культурным планах для лакальнай тэрыторыі, рэгіёна, і знакавыя для насельніцтва гэтай тэрыторыі. Уключэнне асобы ў камунікацыйныя акты і фрэймы, што прымаюць выгляд

розных форм нематэрыяльнай культурнай спадчыны і захоўваюць архаічныя семантыка-сімвалічныя парадыгмы лакальнай культуры, спрыяе самаўсведамленню асобы часткай супольнасці, для каторай характэрны ўзнаўляемыя ў час актуалізацыі нематэрыяльных форм і праяўленняў творчасці чалавека каштоўнасці і сэнсы. Утвораны шляхам трансляцыі аксіялагічных асноў агульны для супольнасці кантэкст уплывае на яе цэласнасць, аб'ядноўвае адносна агульнае светаадчуванне і светаўспрыманне, забяспечвае сцвярджанне культурнай самабытнасці і ідэнтычнасці.

Фарміраванне асабовай ідэнтычнасці уяўляе сабой уваходжанне ў сацыяльную рэчаіснасць, што знаходзіцца ў аснове сістэмы асабовых сэнсаў праз уключэнне ў сэнсава-каштоўнаснае поле іншага суб'екта ці групы; а таксама праз атаясамленне з культурнымі кодамі і знакамі, вядомымі толькі тым, хто спазнаў культурную ініцыяцыю. Такімі культурнымі кодамі, сімваламі насычаных элементы нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Ідэнтычнасць можа адлюстроўвацца ў элементах спадчыны падобна фактам біяграфіі асобы, напрыклад, калі ўключэнне ў працэс узнаўлення (увасаблення) нематэрыяльнай спадчыны набліжаецца па змесце да ініцыяцыі, атрымання новага статуса ў лакальнай супольнасці, спецыфічнае маркіраванне асобы. Так, удзел у абрадзе «Калядныя цары» традыцыйна бяруць толькі маладыя нежанатыя хлопцы. У аўтэнтычным варыянце бытавання абраду (да перапынку з канца 1960-х гг.) «цары» найперш разыгрывалі дзею ў хатах, дзе жылі незамужнія дзяўчаты, імаверна каб «паказаць» сябе ў перыяд уступлення ў шлюбны ўзрост. Допуск супольнасці да ўдзелу ў «царах» сімвалізаваў уваходжанне маладога чалавека ў перыяд шлюбнага узросту. Аднак пасля адраджэння абраду ў канцы 1990-х гг. па аб'ектыўных прычынах гэта функцыя знівеліравалася. Сёння ўдзельнікі абраду – не толькі нежанатыя хлопцы, ды і прынцыпы выбару хаты для калядавання змяніліся.

Нематэрыяльныя элементы культурнай спадчыны заўсёды суб'ектныя. Яны не існуюць па-за носьбітам-суб'ектам і рэалізуюцца ў сферы быцця чалавека. Культурна-гістарычная суб'ектывацыя лакальных супольнасцей залежыць ад адмысловай ідэнтыфікацыі са «свайёй» спадчынай, «свайёй» гісторыяй, «свайёй» культурай. Сёння ахова спадчыны, у тым ліку нематэрыяльнай, выконвае ролю механізма культурнай, нацыянальнай ідэнтыфікацыі, а ў дачыненні да носьбітаў нематэрыяльнай спадчыны – сродку лакальнай самаідэнтыфікацыі. Таму можна пагадзіцца са сцвярджаннем, што «спадчынная дзейнасць» у якасці сродку і механізму ідэнтыфікацыі «робіць тую або іншую супольнасць гістарычнай» [11, с. 31].

Ва ўмовах сацыякультурных перамен асноватворная ў жыццядзейнасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны пераемнасць складае фундамент ідэнтычнасці лакальнай супольнасці. Пераемнасць НКС найчасцей скіравана на падтрыманне ідэнтычнасці непасрэдна суб'ектаў пераемнасці, якая прадугледжвае неабходнасць прыняцця суб'ектамі пераемнасці значных для ідэнтычнасці лакальнай супольнасці змен (сацыяльных, эканамічных, матывацыйных, каштоўнасных і інш.). Менавіта з гэтай прычыны ўяўляецца своечасовай пастаноўка аксіяматычнай мэты станаўлення пераемнасці спадчыны каштоўнасцю-арыенцірам усяго грамадства.

Падводзячы вынік, можна меркаваць аб станаўленні лакальнай ідэнтычнасці на аснове агульнасці культурнай спадчыны, якая рэпрэзентуе частку калектыўнай культурна-гістарычнай памяці. Лакальная па сваёй прыродзе НКС забяспечвае перадачу ведаў, звязаных з элементамі НКС, што з'яўляюцца «месцамі памяці» і замацоўваюць ідэнтычнасць членаў супольнасці праз рэгулярнасць увасаблення і, тым самым, садзейнічаюць фарміраванню, пастаяннаму ўзнаўленню і захаванню лакальнай ідэнтычнасці.

Літаратура

1. Всеобщая декларация о культурном разнообразии // Нормативные и практические меры по охране культуры: справочник ЮНЕСКО. Алматы, 2008.
2. Гердер, И. Г. Идеи к философии человечества / И. Г. Гердер. М., 1977.
3. Санько, С. Традиційная культура Беларусі / С. Санько // Цэнтр этнакасмалогіі «KRYŬJA» [Электронны рэсурс]. – 2011. – Рэжым доступу: http://kryuja.org/artykuly/sanko/tradycyjnaja_kultura_bielarusi.html. – Дата доступу: 08.04.2008.
4. Конан, У. М. Гісторыя эстэтычнай думкі Беларусі: у 3 т. Т. 1 : X ст. – 1905 г. / У. М. Конан. Мінск, 2010. Т. 1.
5. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. М., 2007.
6. Нора, П. Между памятью и историей / П. Нора // Франция-память: сборник / С.-Петербург. гос. ун-т [пер. с фр., послесл. Д. Хапаевой]. СПб., 1999. С. 17–148.
7. Ассман, Я. Культурная память / Я. Ассман. М., 2004.
8. Uhl, H. Warum Gesellschaften sich erinnern / H. Uhl // Erinnerungskulturen. Informationen zur Politischen Bildung. 2010. № 32. P. 5–14.
9. Мегилл, А. Историческая эпистемология / А. Мегилл. М., 2009.
10. Васильев, А. Мемориализация и забвение как механизмы производства культурного единства и разнообразия / А. Васильев // Фундаментальные проблемы культурологии: в 7 т. Т. 6. Культурное наследие: от прошлого – к будущему. М. – СПб., 2009. С. 56–68.
11. Пископтель, А. А. О горизонтах наследнической деятельности / А. А. Пископтель, В. Р. Рокитянский, Л. П. Щедровицкий // Наследие и современность: информационный сборник. М., 2007. Вып. 14. С. 15–34.